

ÉLŐ NYELV

Hangtani és alaktani vizsgálatok Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza alapján*

2.2.2. Az igetövek

2.2.2.1. A hangzóhiányos változatú tövek használatára a következő sajátosságok jellemzők. Az *örzi* alak esetében általános a hangzóhiányos tő, csupán a 6. kutatóponton találkozunk a szótári tővel: *örizi*. A nagyatlasz megfelelő pontjain mindenütt *örzi*. A múlt idejű alakban Medvesalján az alapalak a főváltozat: *öriszte* (1–12) (MedVA. 608.), a hangzóhiányos tő pedig a mellékváltozat: *örötte* (1–3, 6, 8). Az *örzöttéték* (8), *örzötték* (6, 8) és *örzötték* (2, 3, 6, 8) is előfordul. A nagyatlaszban a hangzóhiányos töből alakult igék – az *örzötték* kivételével – többnyire „ritka” minősítésűek. Az *örzötték* általános használatú volt a H-7, 10. és a Cssz-18. pontokon. Elmozdulás tapasztalható tehát a köznyelv irányába. A nagyatlasz hangzóhiányos változatú adatainak mintegy fele „ritka” jelzésű, a szótári töből alakultak használata viszont általános. Mindössze a H-7. ponton található a szótári tőnek ilyen minősítése. A medvesalji adatokban a szótári tő a domináns. A *fürdik* ige paradigmái közül a *fürödtem* és a *fürödnél* alakokra kérdeztek rá a MNyA. munkatársai. Mindkét ige esetében az adott helyekről csak hangzóhiányos változatok vannak: *fürödtem* (H-6, 7, Cssz-18, 19) ~ *fürdöttem* (H-10) ~ *fürdöttem* (Cssz-17); *fürdené* (H-6, 7, Cssz-18, 19) ~ *fürdené* (H-10, Cssz-17). Medvesalján is a hangzóhiányos alak a főváltozat. Mindössze a 10. kutatóponton váltakozik a *füröttem* ~ *fürdöttem* [612. térkép: *fürödtem*]. A *fürödnél* forma azonban ismeretlen, helyette a *fürdenél* kizárólagos használatú minden ponton. Megjegyzendő, hogy a RagSz. a *fürdöttem* alak ritkább voltát jelzi, viszont a *fürödne* ~ *fürdene* egyenrangú változatként szerepel (vö. ELEKFI 1994: 47). A *sepersz* és a *sepertem* (MedVA. 610.) alakok vizsgálata is tanulságos. A *sepersz* ~ *séprész* változatok közül mind Medvesalján, mind az atlasz kiválasztott helyein a hangzóhiányos az általános, emellett azonban Medvesalján néhány ponton, valamint az atlasz H-7. és Cssz-17. pontján *sepersz*, illetve *séprész*. A *sépertem* ~ *söpörtem* ~ *sépörtem* (2, 3, 5, 6, 8, 10), *sépröttem* ~ *söpöröttem* (1–4, 7, 9, 11, 12) variánsok használata egyensúlyban van ma is éppúgy, mint az atlasz felvétele idején volt. Ugyanezt az azonos mértékű megterhelést mutatja mindkét atlaszban a *megöröli* ~ *megörli* változatpár is. Imre Samu erről a tőtípusról mint hangzótoldó-hangzóvesztő tövekről azt állapítja meg, hogy a Zagyva–Tisza–Sajó közti területen a „teljes tő használata (pl.: »sepresz«, »sepertem«, »fürdeni«, »fürdöttem«, »örzötte«, »örzötték« stb. [...] általánosabb, mint máshol” (IMRE 1971: 306). Felhívja arra is a figyelmet, hogy a tőhasználatot jelentősen befolyásolhatja a toldalék. A medvesalji adatok igazolják Imre azon megállapítását, hogy „bizonyos területi ingadozást” (IMRE 1971: 306) mutatnak a törmorfémák. Medvesalján a szótári töből alkotott változatok összességét tekintve láthatjuk, hogy elmozdulás történt a köznyelv irányába.

* A tanulmány első részét l. Magyar Nyelv 111. 2015: 80–88. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.[-] 2015.1.80

12. táblázat
A hangzóhiányos igeek

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	hangzóhiányos	szótári tő	összes	hangzóhiányos	szótári tő	összes
örizte	4	7	11	5	12	17
öriztétek*	5	8	13	2	14	16
öriztek*	4	6	10	4	12	16
örizték*	6	9	15	4	11	15
örzi*	–	6	6	1	13	14
fürödtem	7	–	7	12	1	13
fürödnél*	6	–	6	11	3	14
fürdeni	7	–	7	13	1	14
sepersz	9	2	11	12	2	14
sepertem	6	4	10	9	6	15
megörli	7	3	10	6	8	14
összes	61 57,55%	106 42,45%	75 100%	79 48,76%	83 51,24%	162 100%

* Nincs a MedvA.-ban.

2.2.3. A névszóragozás

2.2.3.1. A *-ni*, *-nyi* határozórag két jelentésben ('-ékhoz' és '-éknál') is él ezen a területen (vö. IMRE1971: 318, 351). A nagyatlaszbeli adatok az *-(ék)hoz* funkcióban még gyakoribb előfordulást mutatnak (H-6, 7: *Erzsinyi, Ferencnyi*; Csz-17–19: *Erzsinyi, Férinyi*), mint a medvesaljak: 4, 5, 7: *Erzsiéknyi*, (MedvA. 735.) *Ferencnyi*; 7: *Erzsinyi, Ferinyi*.

A *-nyi* rag '-éknál' jelentésben ma már kevésbé gyakori. Erről tanúskodnak adataim: *Ferencnyi* (4, 5, 7) *Sándornyi* (1, 4, 7), *Sándoréknyi* (10). Az atlasz a todaléknak jórészt általános használatát bizonyítja, a medvesalji gyűjtés pedig – viszonylagos megterheltsége ellenére is – azt, hogy ez a határozóragunk napjainkban visszaszorulóban van már az idősebbek nyelvében is. Az atlaszban még adatolt *-tt* raggal (Csz-19: *Férinött, Sándornott*) Medvesalján már nem találkoztunk.

13. táblázat

A családi helyhatározóragok

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	<i>-nyi</i>	<i>-ékhez</i>	összes	<i>-nyi</i>	<i>-ékhez</i>	összes
Erzsiékhez	5	8	13	3	10	13
Ferenchez	5	6	11	3	10	13
összes	10 41,67%	14 58,33%	24 100%	6 23,10%	20 76,90%	26 100%

2.2.3.2. Az *-éknál* todalék fordul elő az *-ékhoz* helyén és jelentésében, igaz, itt nem családnevet vagy foglalkozást jelölő névszókon, mint másutt (vö. IMRE 1971: 318), hanem névmási határozószóban. Ezt bizonyítják a *hosszánk* címszóhoz [5. melléklet: MedvA. 730.] tartozó medvesalji adataim. A *hosszánk* (1–8, 10–12) főalak mellett, illetve vele vál-

takozva a *nālunk* (7, 9, 11) is használatos. Az nagyatlaszbeli pontokon is előfordul ez a kettősség, ott azonban a *nālunk* tekinthető főváltozatnak, a *hozzānk* (H-6. ponton „ritka” jelzésű, a Csz-17, 18-as helyeken mindkét realizáció szerepel) pedig alacsony előfordulású mellékváltozatnak.

2.2.4. Az igeragozás

2.2.4.1. A határozott ragozás kijelentő mód jelen idő többes szám 1. személyű ragja kétféleképpen alakul: *-uk/-ük, -juk/-jük*. A nagyatlasz tanúsága szerint a *nyomjuk* címszóhoz tartozó válaszok döntően *j* nélküli realizációjuk: *nyomuk* (H-6, 7, 10, Csz-17–19), csupán a H-7. ponton váltakozik a köznyelvi formával, a H-6-on pedig a *nyomjuk* „ritka” minősítésű. A *megnézük* címszó adatai között egyetlen *j-s* alak van a H-10. ponton „újabb alak” jelzéssel. Ezekhez képest a 90-es évek közepéről származó anyagomban – bár főváltozat még a *nyomuk* (1–4, 6–11) a *nyomjuk* (5, 10, 12) (MedvA. 618.) alakkal szemben – az elmozdulás a köznyelvi irányba erőteljesebb. Az alábbi táblázat százalékos adatai is ezt a megállapítást bizonyítják. A *megnézük* mindössze három településen, (5, 6, 12), a *megnézük ~ mennézük* (1–3, 7–11) pedig kilenc kutatóponton fordul elő. IMRE SAMU még a *nyomuk, megnézük* típus általánosságát állapíthatta meg (vö. IMRE 1971: 323, 351), kutatásunk idejére – amint a táblázatból kiderül – már gyengült ez a jelenség.

14. táblázat

Az *-uk/-ük ~ -juk/-jük* igeragok

Címszó	MNYA.			MedvA.		
	<i>-uk/-ük</i>	<i>-juk/-jük</i>	összes	<i>-uk/-ük</i>	<i>-juk/-jük</i>	összes
<i>nyomjuk</i>	6	2	8	10	3	13
<i>megnézük</i>	9	1	10	3	9	12
összes	15 83,33%	3 16,67%	18 100%	13 52%	12 48%	25 100%

3. Megőrzött nyelvjárási jelenségek

3.1. Hangtan

A ma is legáltalánosabb palóc hangtani jelenséggel, az *a* helyén ejtett *á*-val és az *á* helyén ejtett *ā*-val nem foglalkozom.

3.1.1. Az *ē* önálló hangeszköz volta ma már nyomaiban él, változat az *é* mellett (vö. IMRE 1971: 350), de egyes kutatópontokon elég szabályosan jelentkezik az egytagú, de még a többtagú morfémákban is: *dēr* (2, 3, 5, 9, 10) (MedvA. 665. térkép), (*kút*)*gēm*, *lēgy*, *lēk*, *nyēl* stb.; *levēl*, *ebēd*, *szekēr*, *tenyēr* stb. Közülük a *nyēl* *e*-vel is előfordul: *nyel*, *kaszanyel*. Ma is jellemző a *szekēr* : *szekeret* típusú névszótövek szótári tövében az *é* helyén előforduló *e* fonéma (vö. IMRE 1971: 350). Az előbb felsoroltak közül a *levēl* : *level*, a *szekēr* : *szeker* (MedvA. 127.) tartozik ide, s rajtuk kívül még többel bővül a sor, pl.: *egēr* ~ *eger* (MedvA. 678.), *kerék* ~ *kerek* (MedvA. 143.), *veréb* ~ *vereb* (MedvA. 698.) stb. Az *e* ~ *ē* gyakoriságát még tovább növelik a hangátvetéssel párosuló *tenyēr* ~ *tereny* valamint az egyéb esetek: *hétfő* ~ *hetfő*, *középső(ujj)* ~ *közepső(ujj)* stb. A következő táblázat azt mutatja, hogy ez a hangtani jelenség ma is stabilan tartja magát.

15. táblázat
Az *e ~ é* töváltakozás

Címszó	MNYA.				MedvA.			
	<i>é</i>	<i>e ~ ě</i>	<i>ē</i>	összes	<i>é</i>	<i>e ~ ě</i>	<i>ē</i>	összes
dér	5	–	1	6	9	1	5	15
jég	6	–	2	8	10	2	4	16
lék	4	1	–	5	10	–	2	12
hétfő	5	6	–	11	7	9	–	16
ebéd	5	–	–	5	11	–	3	14
egér	–	2	–	2	6	9	1	16
kerék	–	2	–	2	5	12	–	17
veréb	–	4	–	4	4	12	–	16
összes	25 58,14%	15 34,88%	3 6,98%	43 100%	62 50,82%	45 36,88%	15 12,30%	122 100%

3.1.2. Töszóban az *r* után ma is gyakori a *j* helyetti *ny* fonéma, igaz, a realizációk váltakoznak a területünkön (vö. IMRE 1971: 350). A *perje* minden kutatópontomon *ny*-es megvalósulású: *pernye* (1–12). A nyelvatlasz környékbeli kutatópontjai közül a Cssz-18–19-ről csak *j*-s adat van (*pěrje*), a H-10-esen és a Cssz-17-esen pedig egymás mellett használatos a *j*-és az *ny*-es alak. A H-6–7-es összehasonlítási ponton *ny*-es formát találunk. A *sarjú* címszónál [6. melléklet: MedvA. 24.] Medvesaljáról mindössze két kutatóponton (1, 5) jegyezhetünk föl *j*-s adatot, az összes többin *sárnyó* vagy *sárnyú* a realizáció. A környező MNYA.-kutatópontok közül a Cssz-17–19-en váltakozik a használatuk, a H-pontokon egyöntetűen *sárnyú*. A megellik címszóhoz tartozó *borjazik* részben váltakozik a *bornyázik* formákkal, részben pedig egyedül fordul elő. A nagyatlasz megfelelő kutatópontjain – ahol egyáltalán így nevezik ezt a folyamatot – szintén nem egységes a kép. A H-6-on és a Cssz-17-en *bornyázik* és *borjazik*, a Cssz-18–19-en *mébbornyázik*. A *várjú ~ várnyú* két címszóban (MedvA. 685., 686.) is megjelenik, a feketevarjúnál és a szürkevarjúnál. Amelyik kutatópontomon van *várjú* adat, és nem *csókának* hívják ezeket a madarakat, ott általános az *ny*-es alak: *feketevárjú ~ várnyú*, *szürkevárjú ~ várnyú*. Az *-rj-* helyén ma is jellemző az *-rny-* hangkapcsolat ejtése, amint az alábbi táblázatból kiolvasható.

16. táblázat
Az *r* utáni explozív *ny*-ezés

Címszó	MNYA.			MedvA.		
	<i>-j-</i>	<i>-ny-</i>	összes	<i>-j-</i>	<i>-ny-</i>	összes
perje	4	4	8	–	11	11
sarjú	2	6	8	2	12	14
borjazik	2	4	6	7	6	13
feketevárjú	–	5	5	–	10	10
szürkevárjú	–	5	5	–	11	11
összes	8 25%	24 75%	32 100%	9 15,25%	50 84,75%	59 100%

3.1.3. „Az *ó, ő, é* fonéma monoftongusban realizálódik” – állapítja meg IMRE SAMU az atlasz adatai alapján (1971: 350). Adataim egyértelműen azt bizonyítják, hogy kutatási területemen – ha nem is egyenletesen erősen – ma is élnek a diftongusok. Az alább közölt táblázat adatai ezt a megállapítást támasztják alá. Hangsúlyos, hangsúlytalan és szóvégi helyzetben egyaránt sűrűn találkozhatunk velük.

Kny. *ó* : nyj. *ó^u*: *gó^ulyá, só^uská* (1, 4–6, 9–12) (MedvA. 76.), *kó^ustoló* stb.; *ányó^usom, pokróc^u, spenót^u* stb.; *bágó^u, fűrő^u, kó^ustoló^u* stb.

Kny. *ő* : nyj. *ő^ü*: *bő^üg, cső^üdör, vő^ülegény* stb.; *kocsikenő^ücs, szeplő^üs, szemő^üdök* stb.; *élesztő^ü, felhő^ü, véső^ü* (1–3, 5, 9–12) (MedvA. 243.) stb.

Kny. *é* : nyj. *éⁱ ~ eⁱ*: *géⁱge, hétⁱ ~ heⁱt* [7. melléklet: MedvA. 745.] (1–5, 8–11), *széⁱn* stb.; *inggálléⁱr, öcséⁱm, ügyvéⁱd* stb.; *karalábéⁱ*.

Itt megjegyzendő, hogy anyagomban a legtöbb példa az *ó* diftongizálására található, majd valamelyest kevesebb az *ő*-re, s még kevesebb az *é*-re. A nagyatlasz érintett kutatópontjairól csak szórványosan jegyeztek föl diftongusos adatokat, s azok egy hányadának is a második eleme a nyomatékosabb. A bemutatott kettőshangzók korábbi erősebb meglétét bizonyítja KOVÁCS ISTVÁN szógyűjteménye is (vö. KOVÁCS 1939).

17. táblázat

A diftongusok

Címszó	MNYA.			MedvA.		
	monoftongus	diftongus	összes	monoftongus	diftongus	összes
gólya	5	1	6	11	6	17
sóska	5	1	6	5	8	13
pokróc	4	1	5	3	9	12
fűrő	5	2	7	5	8	13
bóg	3	–	3	7	5	12
véső	5	2	7	3	8	11
szemöldök	5	–	5	9	4	13
épit	4	1	5	10	3	13
hét	7	–	7	7	9	16
ügyvéd	5	–	5	11	3	14
öcsém	4	–	4	8	5	13
karalábé	11	–	11	13	2	15
összes	63 88,73%	8 11,27%	71 100%	92 56,79%	70 43,21%	162 100%

3.1.4. A kny. *ny* : nyj. *n* szóvégi helyzetbeli szembenállása (depalatalizáció) erre a területre jellemzőbb, mint az atlaszgyűjtés idején lehetett. Ezt bizonyítja a következő táblázat is. Imre Samu csak az *íny ~ in* változatot említi meg egy viszonylag közelebbi és egy távolabbi pontról, a Csz-17-ről és a Csz-22-ről (vö. IMRE 1971: 253). Adataim között szép számmal találtam példákat a szóvégi *ny n*-es realizációjára. Az *íny* lexémának szélesebb körben használatos *in* megvalósulása mellett más szavakban is előfordul – igaz, szórványosabban – az előbbi jelenség. Például az *asszony* utótagúakban: *komásszon, komāásszon, menyásszon, nāsszon*, illetve egyéb *ny* végű lexémákban:

legény ~ *legén*, *legénkē*, *tokmān*, *függöny* ~ *függön*, *fösvény* ~ *fösvén*; *kormány* ~ *kormān*; *patkány* ~ *pátkān* ~ *potkān* (1–4) (MedvA. 679.) stb. A szórványosabb előfordulást az magyarázza, hogy a fenti fogalmakat sokszor más szavakkal nevezik meg. A depalatális *n*-ezéssel kapcsolatban arra hívja föl DEME LÁSZLÓ a figyelmet, hogy „látszólagos jelentkezése bizonyára több helyen is nem más, mint a paradigmatis *n* ~ *ny* váltakozásnak mássalhangzóval kezdődő szuffixum előtti (s esetleg abszolút szóvégi) alakja” (DEME 1956: 248).

18. táblázat

A szóvégi *ny* depalatalizációja

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	-ny-	-n-	összes	-ny-	-n-	összes
komaasszony	8	–	8	11	3	14
legény	3	–	3	10	2	12
patkány	6	–	6	6	7	13
összes	17 100%	0%	17 100%	27 69,23%	12 30,77%	39 100%

3.2. Alaktan

3.2.1. A névszótövek

3.2.1.1. A *szekér* : *szekeret* tőtípusban az alapalak *é*-je helyén ma is általános az *e* a *-re* határozóragos formákban: *szekerre*, legfeljebb az *ē* fordul elő néhány kutatóponton: *szekērre*. Figyelemre méltó azonban, hogy a nagyatlász a H-7-es pontról közöl – igaz, újabbnak minősített – *szekērre* adatot. Hasonlóan általános ez a jelenség az *-n* határozóragos alakokban is: *szekerēn*, de már két településen a *szekērēn* is előfordul. A környező atlaszpontok közül a H-7-es kivételével mindegyiken csak *szekerēn* található. Ezen a helyen az „újabb” minősítésű *szekērēnn*-t is adatolták. Az *é* ~ *e* gyakori megfelelését IMRE SAMU is megállapítja (vö. IMRE 1971: 350).

19. táblázat

Az *e* ~ *é* névszótövek

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	<i>é</i>	<i>e, ē</i>	összes	<i>é</i>	<i>e, ē</i>	összes
szekērre*	1	6	7	–	10	10
szekērēn*	1	6	7	2	9	11
összes	2 14,29%	12 85,71%	14 100%	2 9,52%	19 91,48%	21 100%

* Nincs a MedvA.-ban.

3.2.1.2. IMRE SAMU jelzi, hogy a palóc területeken hozzátétőlegesen Balassagyarmattól Kassáig a *hét* számnév ragozási sorának több tagjában tűnik föl az *é*, mint a köznyelvben (vö. IMRE 1971: 149, 7. melléklet: MedvA. 745.). A medvesalji adatok ezt a jelzést megerősítik: *hetet* (1–3, 5, 6), de *hétet* (4, 7–9, 11, 12). A MedvA. ezt a térképlapot nem tartalmazza.

3.2.1.3. A mai köznyelvünkben az egyalakú tőtípushoz tartozó *méh* szó korábbi *é ~ e* váltakozása őrződött meg a területünkön általános *léc ~ lecet* megoldáshoz hasonlóan (vö. IMRE 1971: 303). A *méh* esetében történetileg két tövel állunk szemben, a *méh* és a *méhe* tövekkel. „A magyarban a két szótagú változatok feltehetően kicsinyítő képzős formák” – tájékoztat a TESz. *méh'* szócikke. Ezt az elhomályosult képzést őrizte meg Medvesalja és környékének nyelvjárása. A mássalhangzós tö *-k* többesjeles alakjának töbeli magánhangzója *é ~ ē* váltakozást mutat: *méhek, méjek* (11) ~ *mēhek*. Kutatópontjaim felén az elhomályosult képzett származék él, s bizonyos toldalékok előtt az *eke* : *ekét* tőtípus mintájára viselkedik: *méhék*. A nagyatlász vizsgált pontjain a *méhék* adat a domináns (H-6, 7, 10, Csz-17–19), a *méhek* realizáció három helyen fordul elő (H-6, 10, Csz-17), de csupán a főváltozat mellett. Közülük is az egyik „ritka” minősítéssel.

Az előbbinél is színesebb képet mutat a *méhei* (MNyA. 1116., 8. melléklet: MedvA. 371.) címszóhoz tartozó adatok sora. Medvesalján: *méhi* (4), *méheji* (1, 12), *méhéji* (1, 6–9), *méhéjei* (2, 3, 5) és *mēheji* (5, 10). A személyjelezés alapjaként mind a *méh*, mind pedig a *méhe* tö egyaránt használatos. A nagyatlász adataiból az derül ki, hogy a magyarországi kutatópontokon (H-6, 7, 10) párhuzamosan fordul elő mindkét tö: *méheji ~ méhéji*, sőt *méhéjei* („ritka” minősítéssel), a határon túli helyekről (Csz-17–19) azonban csak *méhéji* alakokkal találkozunk. A medvesalji nyelvjárás – a táblázat tanúsága szerint – napjainkban is őrzi az előbb bemutatott sajátságot.

20. táblázat

A *méh* töváltozatai

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	-e/-ē-	-é-	összes	-e/-ē-	-é-	összes
méhek*	5	6	11	9	5	14
méhei*	3	8	11	5	8	13
összes	8 36,36%	14 63,64%	22 100%	14 51,85%	13 48,15%	27 100%

* Nincs a MedvA.-ban.

3.2.1.4. A *bokor* : *bokrot* tőtípushoz tartozó *bagoly* tárgyragos és *-k* többesjeles alakjainak a köznyelvi hangzóhiányos formája mellett megtalálható a szótári töből alkotott változat is: *báglyot*, de *báglyot*, *bágót*; *báglyok*, de *báglók*, *bagók*. A közeli nagyatlászbeli pontokon is hasonló kettősség mutatkozik: *báglyot* (H-6, 7, 10, Csz-18, 19), de *báglyot* (H-6, Csz-18, mindkét helyen „ritka” minősítéssel), *bágót* (H-6, 7, Csz-17, 18); *báglyok* (H-6, 7, 10, Csz-18, 19), *báglyok* (H-6, „ritka” minősítéssel), *bágók* (H-6, 7, Csz-17, 18, a 18-as ponton „ritka” minősítéssel).

A *jászslak* morfológiai címszóhoz (MNyA. 1017.) tartozó adatok a fentiekhez hasonló sajátosságot mutatnak. A magyarországi pontokon a *jászolyok* (H-6, 7, 10) a domináns, a 10-es ponton azonban *jászúk* adat is van. A határon túli kutatópontokon mindhárom alak előfordul: *jászolyok* (Csz-18), *jászslák* (Csz-19) és *jászók* (Csz-17, 18). Medvesalján a tótanilag köznyelvi *jászslák* forma mellett a teljes töből alakult *jászolyok* is él (MedvA. 166.). Megjegyzendő, hogy a *bágót*, *bágók* és *jászók* alakokban a tövégi mássalhangzó kiesése következtében módosult tőhöz kapcsolódnak a toldalékok. A két töváltozathatól alakult formák egyensúlyban vannak Medvesalja beszélt nyelvében.

21. táblázat

A hangzóhiányos névszótövek

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	csonka tö	teljes tö	összes	csonka tö	teljes tö	összes
baglyot	9	8	17	13	7	20
baglyok*	8	1	9	7	6	13
jászlak	2	8	10	6	12	18
összes	19 52,78%	17 47,22%	36 100%	26 50,98%	25 49,02%	51 100%

* Nincs a MedvA.-ban.

3.2.2. Az igetövek

3.2.2.1. Az *eszik* és az *iszik* ige múlt idejű egyes szám 3. személyű alakjának két változatát ismerik Medvesalján. Általános a magánhangzós töből képzett forma: *ett* ~ *ëtt* (1–12) [9. melléklet: MedvA. 604.]; *itt* (1–12), de mellettük megjelenik a *v-s* töből alakult *evett* (2, 3, 10), *ivott* (2, 3, 12) is. Ezek a pontokon a két alak egyenrangú változatként van jelen. Az atlaszban az *ëtt*, *itt* alak az uralkodó (vö. IMRE 1971: 307), az *ëvëtt* és az *ivott* (H-6) variáns pedig „ritka” minősítésű. A táblázat tanúsága szerint a magánhangzós töből alkotott forma megőrződött.

22. táblázatAz *eszik* és *iszik* múlt idejű alakjai

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	mgh-s tö	v-s tö	összes	mgh-s tö	v-s tö	összes
evett	6	1**	7	12	3	15
ivott	6	3**	9	12	3	15
összes	12 75%	4** 25%	16 100%	24 80%	6 20%	30 100%

**Az összes adat <ritka> minősítésű.

3.2.2.2. A köznyelvi formával szemben ma is csak tövéghangzó nélküli alakhoz kapcsolódik a múlt idő jele az egyalakú *üit* esetében (MedvA. 621.): *üittë* (1–12). Ez a jelenség, mely többek között a palóc területeken is mutatkozik, igen stabil jelenleg is (vö. IMRE 1971: 308).

3.2.2.3. Az *n-es* változatú igetövek közül a *megy* viselkedése érdemel figyelmet, ugyanis a kijelentő mód jelen idejű egyes szám első személyű alakban az *n-es* tövet mint főváltozatot találjuk nyelvjárási területünkön: *mënek* (1–12), ezzel váltakozik a *mëgyëk* (2, 3, 9, 10) [10. melléklet: MedvA. 593.]. A nagyatlaszban csupán a H-7. ponton *mëgyëk*, a többin egyöntetűen *mënek* (H-6, 10, Csz-17–19).

23. táblázatA *megy* ige töve

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	-gy-	-n-	összes	-gy-	-n-	összes
megyek	1 14,29%	6 85,71%	7 100%	4 25%	12 75%	16 100%

A második személyben *mégy* főválozat mellett mindössze egy településen él a *mész*. A nagyatlaszban mindenütt *mégy*, a Cssz-19-en *méc sz* is előfordul.

24. táblázat

A *me gy* ige kijelentő mód, jelen idő, E/2. alakja

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	-sz-	-gy-	összes	-sz-	-gy-	összes
mész	1 14,48%	6 85,71%	7 100%	2 11,11%	16 88,89%	18 100%

Medvesalján a harmadik személyű *mégy* főválozat mellett a *mégyen* is gyakori. A MNyA. kutatópontjain egyenlő arányban váltakozik a két forma.

25. táblázat

A *me gy* ige kijelentő mód, jelen idő, E/3. alakja

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	köznyelvi	nyelvjárási	összes	köznyelvi	nyelvjárási	összes
me gy	4 57,14%	3 42,86%	7 100%	6 60%	9 40%	15 100%

A többes szám első személyű *mégyünk* alak térségünkben önállóan és változatként egyaránt előfordul, de a *ménünk* ~ *ménőnk* a domináns, ahogy ez a korábbi táblázatból kiderül. A környező atlaszpontokon *ménőnk* ~ *ménünk* adatok találhatóak.

26. táblázat

A *me gy* ige kijelentő mód, jelen idő, T/1. alakja

Címszó	MNyA.			MedvA.		
	-gy-	-n-	összes	-gy-	-n-	összes
me gyünk	– 0%	9 100%	9 100%	4 23,53%	13 76,47%	17 100%

A fenti táblázatokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy – bár valamelyest csökkent a nyelvjárási változatok aránya – a medvesalji nyelvhasználók beszédére ma is jellemző, őrzik a régi alakokat.

Minden bizonnyal itt Medvesalja környékén húzódik a *gy* : *n* szembenállás határa, ugyanis a Cssz-1–16-ig (Rététől Csábíig), valamint a H-1–3, 5 (Kemence, Patak, Nógrádmarcfal; Nagylóc) pontokon *gy*-s adatok találhatóak, a Cssz-20–26-ig (Gicétől Deregyóig), *gy*-s és *ny*-esek, az L-pontokon (Szinpetritől Tiszadobig) *gy*-sek, *ny*-esek a jellemzők, de *n*-esek is előfordulnak.

3.2.3. A névszóragozás

3.2.3.1. A többes szám 1. személyű több birtokra utaló birtokos névmás medvesalji realizációi igen színes képet mutatnak. Egymás mellett él a *mijejink* (1) az archaikus *emijenk* ~ *emijőnk* (4, 6, 7, 10–12), *eménk* (8) és a *mijenk* ~ *mijénk* (2–5, 9) változatokkal

[11. melléklet: MedvA. 724.]. A 6. kutatópontomon 'tietek' jelentésben *ettéitek* alak is járatos. Az ÚMTsz. is fölvesz *emienk* 'a mienk', *etied* 'a tied' és *etietek* 'a tietek' címszókat, s a szócikkekben többek között *emiönk*, *emmink*, *emmiönk* adatokat közöl Heves megyéből és Palócvidekről. A nagyatlaszban a Cssz-18, 19. pont kivételével minden összehasonlítás helyen található *e-* kezdetű forma.

3.2.4. Az igeképzők

3.2.4.1. A *-dos* és a *-kod* deverbális verbumképző a *kap* tőhöz való kapcsolódásában a következő jellemzőket mutatja.

Medvesalján főváltozat a *-dos* képzős származék: *kápdos*, de helyenként váltakozik a *-kod* képzőssel: *kápkod*. A medvesalji gyűjtőlapon 5 *kapkod* alakkal áll szemben 12 *kapdos* változat. A 9. kutatóponton kiegészül a *kapkod -ik-es* alakját találjuk: *kápkogyik*. A közeli atlaszpontokon – mint IMRE is megállapítja – a *kápdos* változat az uralkodó, a *kápkod* pedig ritkább (vö. IMRE 1971: 326). A H-6. ponton ikes alak is előfordul „ritka” minősítéssel.

3.2.4.2. Az *-ul* denominális igeképző szemben áll Medvesalján a vele rokon jelentésű *-od(ik)* képzővel. Bár a *mëjjávút* (1–12) (MedvA. 620.) a főváltozat, de a 2. és a 3. kutatóponton emellett él a *mëjjávodott* is. A nagyatlaszban a H-7. ponton találunk *mëjjávudott* ~ *mëjjávodott* adatokat.

3.2.5. A főnévi igenév képzője. A főnévi igenév képzője területünkön háromalakú. A tövében veláris *i-t* tartalmazó *iszik* főnévi igenevének egyik gyakori változata az *innyá* (4–6, 9, 11, 12), a másik, hasonlóan sűrű előfordulású az *innyi* (1–3, 7, 8, 11.), ritkább az *inni* (2, 3, 10), s csupán két településen *inná* (8, 12) (MedvA. 602.). Az atlaszbeli *innyá* ~ *innyi* adatok medvesaljihoz hasonló gyakoriságú előfordulására utalhatott IMRE SAMU, amikor a dunántúli realizációk mellett a keletebbre lévő ritkábbakra is célzott (vö. IMRE 1971: 327). A *-nyi* képző e régióban is uralkodó jellegét bizonyítják a medvesalji *hínyi*, *hínyyi*, valamint az atlaszbeli *hínyi* (H-6, 7, 10, Cssz-17–19) adatok. Mind Medvesalján, mind pedig az előbbi atlaszpontokon a *híni* igen ritka, mindössze két-két ponton fordul elő a *hínyi* változataként.

27. táblázat

A főnévi igenév képzője

Címszó	MNyA.				MedvA.				
	<i>-ni</i>	<i>-nyi</i>	<i>-nya</i>	összes	<i>-ni</i>	<i>-nyi</i>	<i>-nya</i>	<i>-na</i>	összes
hívni*	2	6	–	8	2	13	–	–	15
inni	3	5	7	15	3	7	6	2	18
összes	5 21,74%	11 47,82%	7 30,44%	23 100%	5 15,15%	20 60,61%	6 18,18%	2 6,06%	33 100%

* Nincs a MedvA.-ban.

A táblázat nyelvjárási változatait atlaszonként összevonva megállapíthatjuk, hogy a nagyatlasz 18 adatával (78,26%) szemben Medvesalján 28 esetben (84,85%) használatos az archaikus forma.

4. Összegzés. Nyelvi változáshoz több oknak, az okok rendszerének az együttes érvényesülése vezet. Medvesalja lakosságának nyelvjárási jellemzőit elsősorban nemzeti kisebbségi helyzetéből adódó anyanyelv-használati korlátozottsága határozza meg. A változás segíti az is, hogy – bármennyire is büszkék népi hagyományaikra, nyelvjárásuk archaikus elemeire – mégis a budapesti rádió- és tévéadók műsoraiban elhangzó beszédet tartják sokszor fenntartások nélkül szépnek, tehát követendőnek. A helyzetet még súlyosbíthatják a gyakran nyelvi szempontból is igénytelen kereskedelmi rádió- és tévéadók határon túl is fogható műsorai. A nyelvjárási sajátosságok eltűnésének irányába hat az is, hogy a politikai változások következtében – szerencsére – lényegesen könnyebb a személyes kapcsolattartás, a közvetlen nyelvi érintkezés az anyaországiakkal, tehát a nyilvánosság színtere kitágul, ezzel együtt pedig gyengül a nyelvjárási teljesítőképesség. A nyelvi közlés célszerűsége, a nyelvi viselkedés, a nyelviileg hasonlulni vágyás is segíti ezt a folyamatot.

Reméljük azonban, hogy a globalizáció ellenhatásaként előbb-utóbb nálunk is beszélhetünk – ha nem is nyelvjárási reneszánszról, mint jó néhány nyugat-európai országban (vö. KISS 2003: 254) –, de legalábbis a nyelvjárások társadalmi méretű fölértékelődéséről.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ ÉVA 1986. *Nagycsalád a Medvesalján*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.
- BOROVSKY SAMU é. n. *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest.
- CSÍKÁNY ANDREA 2012. *A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata*. Líceum Kiadó, Eger.
- DEME LÁSZLÓ 1956. *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1994. *Magyar ragozási szótár*: MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1973. A csehszlovákiai magyar nyelvjáráskutatás. In: CSANDA SÁNDOR szerk., *Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Philologica 25*. Univerzita Komenského, Bratislava. 207–223.
- KISS JENŐ 2003. A regionális nyelvhasználat és vizsgálata. In: MDial. 175–256.
- KOVÁCS ISTVÁN 1939. *Szógyűjtemény a visszatért Óbátról*. Magyar Néprajzkutató Intézet, Debrecen.
- P. LAKATOS ILONA szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármasthatár mentén*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- MDial. = KISS JENŐ szerk. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- CS. NAGY LAJOS 1995. Az *ly* realizációi Medvesalján. In: KASSAI ILONA szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 203–209.
- CS. NAGY LAJOS 2011. *Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza*. Luminosus n. o. Kiadó, Nagykapos.
- RÁCZ ENDRE szerk. 1971. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- TÓTH IMRE 1987. *Ipoly menti palóc tájszótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

CS. NAGY LAJOS
Comenius Egyetem, Pozsony